

Opponensi vélemény Géra Eleonóra „A polgár város rendje. Társadalom, tér, nyilvánosság Budán (1686–1741)” c. akadémiai doktori disszertációjáról.

Géra Eleonóra disszertációja a 18. századi Budát vizsgálja a szabad királyi városi rang elnyerésétől 1741-ig. A szerző előszavában nem indokolja a korszakhatárokat, jóllehet a korszak kezdete érthető és egyértelmű, a korszak másik határkövével azonban csak sejtethető, hogy a Magyar Királyi Kancellária esetleges menekítésének dátuma lehet, talán, mint a fővárossá válás egyik momentuma. A dátum mérőjelző jellege vitatható, hiszen a menekítésre nem került sor, és Buda kijelölését inkább elhelyezkedése és valamelyest védhetősége indokolta, mint annak főváros jellege. A fővárossá alakulás, mint történelmi kérdés és probléma egyébként mintegy keretet alkot a műben, hiszen az utószóban a szerző éppen ezt a folyamatot fejt ki. Itt szeretném felhívni azonban a figyelmet arra, hogy Buda esetében az ekkor kiépülő palota még nem játszik jelentős szerepet, még a Hétszemélyes Tábla üléseire időnként ellátogató Albert szász-tescheni herceg sem ott szállt meg, hanem a budai vár egyik nemesi palotájában. A szerző bevezetőjében jól mutatja be a tematikát és a követett módszert, valamint az általa vizsgált módszertan. Eszerint a mű arra tesz kísérletet, hogy Buda esetében bemutassa a városi tér és térhasználat működését, a városlakók által ezeken a tereken véghezvitt kommunikációját, a kommunikáció zavarait feltárja és elemesse. A metodika lényegében a német várostörténeten alapul, melyről a szerző a bevezető rövidebb fejezetben ad áttekintést. Felvezetésében a Cultural Turns, azaz a várostörténet művelődéstörténelmi fordulatát mutatja be, amely történelmi fordulat leginkább arra fókuszál, hogy a városlakó ember, a polgár, hogyan alakította ki saját rendjét, ez a rend hogyan változott, milyen normák szabályozták az életét és mindennapjait, a kommunikációnak milyen módjai voltak, és hogyan működtek a különböző kommunikációk. E kérdéskör nemzetközi szakirodalma igen nagy, az utóbbi évtizedekben jelentős kutatásokat végeztek e tárgy körében, elég csak a konstanzi történelmi iskolára, vagy az erfurti egyetem professzornőjére, Susanne Raura gondolni. Előbbi a történelmi kommunikáció vizsgálatát, utóbbi a történelmi teret helyezte kutatásai középpontjába. Ezen kívül Géra Eleonóra a politikai kommunikáció módszertanára építette fel művét, amelynek fő ideológusa Barbara Stollberg-Rilinger, aki a kölni és münsteri egyetemeken dolgozta ki vizsgálati módszerét.

A szerző e metodikára támaszkodik művében, amellyel a kora újkori várostörténet tekintetében új vizsgálati szempontokat vezet be. A szakirodalmat bemutató bevezető fejezet leginkább a német szakirodalomra támaszkodva mutatja be a kora újkori városok megítélését és a fent vázolt módszertan alapjait. Áttekintése lényegretörő és sommás. Jómagam hiányoltam azonban, hogy a magyarországi várostörténetben valóban újszerű vizsgálatot nem előzte meg a módszertan mélyebb szintű bemutatása, a szerző nem vetítette elénk a nemzetközi szakirodalom és kiemelten a mű bevezetőjében is megnevezett kiemelkedő szerzők téziseit, a módszer jellemző forrásait és elemzési jellegzetességeit. A módszertant követően a kora újkori városok megítélésének változásait ismerhetjük meg, amelyet a szerző jól mutat be, ám a régebbi, még ma is a leggyakrabban idézett szakirodalom félrevezető: a kora újkori városok megítélése a 2000-es években a nagy német összefoglalókban, de még inkább a jelentősebb monográfiákban gyökeresen megváltozott. Az angol és francia nyelven megjelent munkákra ez még inkább jellemző. A középkori városok a feldolgozások jogtörténelmi szemlélete alapján leírt stagnálását vagy hanyatlását felváltotta egy olyan kép, amely a városok és a polgárság, a városi lakosság létszámának növekedését, gazdasági, politikai és kulturális téren történő kiemelkedését mutatja be. A nemzetközi várostörténelmi irodalom megismerését követően a magyarországi várostörténelmi irodalom vonatkozó, hasonlóképpen összegző jellegű leírását olvashatjuk, amelyben a szerző jól jellemzi azt a környezetet, amelyben e mű is megszületett. Valóban, a 16–17., illetve a 19. századi városokkal kapcsolatban jelentősebb érdeklődés tapasztalható a Granasztói György és főként Bácskai Vera nevével fémjelhezhető iskolák tevékenységének köszönhetően, de a 18. század már kevésbé kutatott. Igaz, ez nem csak a várostörténetre, hanem a korszak egészére is áll. Ennek oka talán az is, hogy a korszakban robbanásszerűen megnőtt a levéltári források mennyisége, nyelvezetük azonban feldolgozásukban akadályt jelent. (Csak megjegyezném, hogy jómagam a 16–17. századot tekintve a felső-magyarországi, a 18. század elejére vonatkozóan pedig a teljes városhálózat kutatójának nevezném magam, Pozsonyban csak igen keveset kutattam.)

A vonatkozó levéltári források esetében a szerző legnagyobb mértékben Buda szabad királyi város levéltári iratanyagát használta, amely a témát tekintve elsődlegesen releváns forrás. A Budai Kamarai Adminisztráció és a Magyar Királyi Kancellária gyűjteményeiben azonban csak keveset kutatott, jóllehet város felszabadítását követő, korai időszak tekintetében az adminisztráció iratanyag jelentős forrásértékkel bír. A kancellária esetében a *Litterae civitatum* állagot használta a szerző, ahol a városok beadványai és válaszai, illetve a királyi biztos nélkül lezajlott tisztújításokról szóló igen sematikus jelentések vannak meg. A budai tisztújításokkal kapcsolatos biztos jelentések azonban nem itt, hanem a *Litterae Camerae Hungaricae* (A 20) állagban találhatóak, köztük a Nagy István által részben feldolgozott igen vaskos kötetbe kötött 1723. évi vizsgálat forrásai is. Kutatásaim szerint ezek a dokumentumok a tanácson belüli ellentéteket, továbbá a község és a választott község, illetve a belső tanács közötti összetűzéseket, a biztossal szembeni lázongásokat sokkal jobban tükrözik vissza, mint a városi jegyzőkönyvek: amíg a biztosok jelentéseiből botránys tisztújításokról és a városon belüli ellentétekről értesülhetünk, addig a városi jegyzőkönyv tanúsága szerint béke és csend honolt a városokban. A disszertáció témáját illetően ezek fontos kiegészítő források lettek volna, jóllehet egyértelmű, hogy a városi terek használata, a város belső rendje leginkább a peres iratanyagban és a jegyzőkönyvekben jelennek meg, ahol a normaszegés jelenik meg, így a norma maga a státutumokból és a normaszegés ellentétéből, a leírt esetek fonákoldaláról ismerhető meg.

Rátérve a monográfia szerkezetére. A mű lényegében két nagyobb fejezetre oszlik, melyből az egyik a városházára koncentrál, míg a másik a többi városi térre. A szerző e fejezeteket megelőzően a városi társadalom mentalitását, a nyilvánosság, a magánszféra, a polgári-városi lét attitűdjét, a fejezeteket követően pedig a budai városi társadalom életét gyökeresen felforgató események kapcsán a tömeges normaszegés eseteit mutatja be. A mű szerkezete jól összeállított, világos, az előszóban kifejtett kutatási célokhoz kiválóan igazodik.

A nagy fejezeteket megelőző részben Géra Eleonóra a városi lét kereteit igyekszik bemutatni a mentalitás és a mindennapok felől, egyben Buda 18. század eleji viszonyaival kapcsolatban olyan beidegződött tényeket helyez tágabb összefüggések közé, amelyek az egyediséget jelentősen tompítják, mint a korrupt budai tanács, a felhalmozott adósságok, továbbá a polgárság és katonaság közötti kapcsolatok terén. A szerző itt-ott némi ellentmondásba is keveredik önmagával, amikor egyrészt kijelenti, hogy a belső tanács tagjainak zöme a céhek közül kerültek ki, míg a következő oldalon a hatalomból kirekesztett céhek által vezetett elégedetlenségi mozgalmakról ír a német városok és Buda kapcsán is. A céhek és a városvezetés közötti politikai megosztás régi probléma, és véleményem szerint ez az ellentmondás abban gyökeredzik, hogy a céheket teljesen egységesnek szokták leírni, jóllehet ez korántsem így volt. Már régóta esedékes egy olyan vizsgálat, amely a városvezető elit tagjainál azt vizsgálta volna, hogy az egyes városokban mely céhek tagjai alkották a belső tanácsot, és mely céhek voltak mintegy ellenzékben. Saját hipotézisem szerint itt nem is a céhek milyensége határozta ezt meg, hanem inkább az, hogy a tanácsosok vagyoni helyzete, képzettségeik, politikai rátermettségük és saját ambícióik hogyan ötvöződtek. Nem elhanyagolható tényező az sem, hogy a városvezetők közé történő kiválasztódás a 17. század végétől, a német és osztrák, de a nyugat-európai városok többségében már ezt megelőzően is a központi hatalom, az állam képviselőitől is függött.

A fejezet nagyon alaposan járja körbe a társadalmi rend színtereit, a működés módjait. A szerző joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy a kora újkori városi társadalom és politika sokkal jobban kifejezte saját helyét, sokkal inkább mutatta meg és rögzítette minden egyes ember rangját, mint a 19. századi, nem beszélve a mairól. A bemutatott színterek, az utca, a körmenetek, a tisztújítás, a felvonulások, gyakorlatozás és az ezeken gyakorolt rituálé rögzítette és mindenkinben megerősítette a társadalom felépítését és működését. Ezek a rituálék egyben bemutatták azt is, ami az ambíciók rituális mozgatórugói is voltak: a polgárjogúak egyenruhában, fegyverrel parádézta, és a szavazati joggal rendelkezők szűkebb körét alkották, a tisztviselők kiemelt szereplőkké váltak e rituálék során, ahol tisztségüket jelző jelképekkel mutatkoztak, a politikai hatalom, a titkok még szűkebb körét alkotókhoz tartoztak. Az egyszerű városlakónak volt miért irigykednie, volt mire vágyódnia. Itt hívnám fel a figyelmet arra, hogy a különböző eseményeken való kötelező részvétel nem is mindig a városi hatóságok, hanem az állam részéről megnyilvánult elvárás volt, melyre sok esetben kemény büntetésekkel vették rá a városok polgárságát. A szerző a 18. század első felének Budáját nagyon jól mutatja be, szinte ott érezhetjük magunkat az utcákon, a tereken, a többi ember között, az egész nagyon

élő, látszik, hogy Géra Eleonóra milyen nagy mennyiségű forrást ismert meg és dolgozott fel, milyen jól ismeri az általa bemutatott tereket, helyzeteket és embereket. Ugyanez a jelenség mutatkozik meg a közzsféra és magánszféra, valamint a nők helyzetének és szerepének bemutatásakor is.

Az első nagy fejezetben a városháza és a városházához kapcsolódó interakciók kerültek bemutatásra. A szerző több alfejezetben mutatja be a városházát, mint kommunikációs teret és eszközt. A szerző röviden villantja fel az európai városházák kialakulását és funkcióit. E témakörben jelentős monográfiák láttak napvilágot, így a városházák reprezentatív jellegének kialakulásával, a reprezentáció elemeinek, a városházák mind inkább hivatali épületté alakulásának bemutatásával és elemzésével jóval több párhuzamot lehetne vonni a budai városháza hasonló jellemzőivel. Ezt követően a budai városháza építéstörténetének részletes leírását olvashatjuk, majd a szerző a városháza alsóbb szintjein elsődlegesen kialakított üzletek átalakulását mutatja be. A városháza ilyenét való átalakulása egyben arra is rámutat, hogyan vált a budai adminisztráció mind mélyebb szintűvé és professzionalizáltabbá. A városháza építése egyben a szabad királyi várossá válás egyik fontos lépése is volt, ez kitűnik abból, milyen nagy költségeket szántak rá, és hogy a királyi biztosok nem tiltakoztak e költségek ellen. A városháza a város fennhatóságának szimbólumaként jelenik meg előttünk, sok példa felvillantásával. Egy hirtelen fordulattal Buda főváros jellegének kialakulását láthatjuk viszont a tárnoki szék levéltárának a városházán történő elhelyezésének történetével, továbbá a városházán megjelent Habsburg reprezentáció elemeinek leírásával. A városháza szimbólumai mellett az itt kialakított kápolna építéstörténetét láthatjuk viszont, sajnálatos, hogy arra nem található adat – hiszen a szerző valóban alapos kutatást végzett a városi levéltári anyagban – arra, milyen speciális célokra használták a város vezetői. Talán erre vonatkoztatható adatok találhatóak a kápolnát szakrálisan irányító karmeliták és jezsuiták iratanyagában.

A tanácssterem használatáról szóló fejezet egyedülálló a magyar várostörténetírásban, hiszen a tanácssterem használatáról, berendezéséről és az ott folyó tanácskozás során használt kommunikációs technikákról – ellentétben a külföldi, főként németországi példáktól – nem született magyarországi feldolgozás. Történt ez annak ellenére, hogy aki várostörténészként sok városi jegyzőkönyvet olvas, ki tudja tapogatni ezeket a belső, sok esetben íratlan szabályokat. Nos, Géra Eleonóra vitathatatlanul azok közé tartozik, akik nem csupán olvassák a városi jegyzőkönyveket (ez a magyar és szlovák várostörténetírásra a munka időigényessége miatt kevésbé jellemző), hanem azokat közzé is adja. Ez az alapos forrásismeret és a szerző által fontosnak tartott történeti kérdések tették lehetővé, hogy alapos elemzés szülessen e témakörben. A városi hivatali rend kialakítása a 18. században általánosnak tekinthető, már a századelejen, első negyedében meghatározták, mi a tanácsülések rendje. A városháza legfontosabb kommunikációs terei a belső tanács tanácssterme, amely a legelzártabb helyiségként jelenik meg a disszertációban – teljes joggal, hiszen itt dőlt el a város legfontosabb kérdései. A városházák nagy többségében a jelentősebb helyiségek ajtajai felett különböző jelmondatok találhatóak, amelyek a terembe lépőt figyelmeztetik arra, milyen kötelességeik vannak, mint a titoktartás, a megdöntött cselekedet, a közjó figyelembevétele stb., valamint, hogy a terembe belépve eskü kötelezi az igazmondásra. Ebbe a jelképrendszerbe illeszkedik a szerző által bemutatott többi jelképrendszer is, amelyről bőseges forrásbázisra épülő leírást kapunk. Éppen úgy, ahogy a belső tanács által használt budai tanácssterem berendezésének beszerzéséről és a tanácsstagokra kötelező viselkedés szabályairól. Itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy a többi városban sok esetben a kirendelt királyi biztos statútumaiban szabályozta a tanácsosokra és a községre vonatkozó szabályokat, olyanokat, amelyek itt is megjelennek, mint például a tanácsstermek használata, az ülésrend, mely napokon kell tanácsulást tartani, mikor és mennyire kell büntetni a tanácsosokat.

A norma betartásának próbája a normasértések feltárása. Itt a szerző néhány példával illusztrálta a normasértéseket és az elvárt viselkedéstől való eltérést, de sok esetben nekem hiányzott a normasértések igazi oka, a tanácsosok közötti ellentétek, súrlódások bemutatása, illetve a büntetési tételekre is jó lett volna egy-egy példa, ahogy arra is, milyen gyakran fordultak elő ilyen összetűzések? Igaz, a tárgyalt korszak Buda esetében nagyon hektikus időszak volt, a hatalom átvételével járó durva belső harc jellemezte, melyet csak két királyi biztos látogatása és szigorú büntetése tudott lecsillapítani. Néhány esetben ugyan a kérdés választ nyer, miért ez történt, de sok esetben csupán a kilengések leírását kapjuk. A norma leírásakor nagy segítség lett volna, ha a városi iratanyagban megőrzik a városi statútumokat vagy a királyi biztosok által kiadott

utasításokat. Ez utóbbiból található egy-egy példány, kiváló forráspublikációban is elérhetők, de én magam is azt tapasztaltam, hogy sajnos ebből a korai időszakból nem találunk statútumgyűjteményt ellentétben a többi, a 16-17. században virágzó várossal, mint Kassa vagy Nagyszombat. Buda esetében sajnos részletes statútumgyűjtemény nem áll rendelkezésre, de a városi tisztújításokra érkezett királyi biztosok nagyon sok esetben terelték a városokat a hivatali rend irányába, többek között nagyon sok esetben szabályozták a tanács működését is, hogy mely napokon gyűljenek össze, sőt, az egyes napokon milyen jellegű ügyeket tárgyaljanak. E források adatainak felhasználása még alacsonyabb kereteket adhatott volna a fejezetnek.

A bemutatott esetek elemzése azonban így is nagyon sok módszerre mutat rá, amely a város belpolitikai életét és a belső hierarchiát a tanács által meghatározott mederbe volt képes terelni. E tekintetben a királyi biztosok által erőltetett, és leginkább a belső tanács ellenőrzésére felállított választott község, vagy más néven százas tanács működése még nagyobb kihívás volt. A külső tanács / választott község / teljes polgárság számára kiutalt terem nem ismeretlen a tisztújítások, a közösen tartott tanácsülések és a bizottsági ülések miatt a többi városban sem. Budán is megtaláljuk, és a szerző levéltári bűvárlatának köszönhetően ismereteink vannak már róla. A szerző által bemutatott jellemzők, vagyis, hogy a tanács nem biztosított a városházán helyet számukra, arra mutatnak, hogy ez a testület ekkor még igen marginális szerepet játszhatott, a városházáról való kiszorítottságuk is jelképesen azt irányozhatta, hogy a testület tagjai ne tekintsék magukat a városvezetés részének. Az is felmerült bennem, hogy e kiszorítottságuk vajon nem volt-e veszélyesebb a tanács felé, mintha a városházán gyűltek volna-e össze, hiszen így kevésbé voltak ellenőrizhetők. Csak sajnálni tudom, hogy a korábban jelzett, Budán megjelent királyi biztosok jelentéseket a szerző nem dolgozta fel, mivel ezekben sokkal bővebb információk találhatóak a tisztújítás menetéről és a termék használatára. Az, hogy a biztosok jelentéseiben a tisztújítás leírása bővebb, logikus is, hiszen a budai jegyző miért írta volna le, ki hol van, amikor számára az egyértelmű volt.

Ezt követően sor kerül a városháza egyéb helyiségeinek bemutatására és használatuk módjára. A helyiségek a város igazságszolgáltatásához gazdálkodásához kötődtek, így megismerhetjük a városházán létrehozott börtönt és fogdát, valamint a gazdaságilag igen fontos pincét és a kocsmát. A bemutatás – lévén, hogy ezeknek a helyiségeknek a szerepe nem volt reprezentatív szerepük – keveredik a városigazgatás és az építéstörténeti és a mindennapok történetével kapcsolatos elemek is. A város pincéjével kapcsolatban egy rövid, de igen fontos birtoklástörténetet is kapunk a budai városi szőlőkről. Nem lett volna haszontalan, hogy ha a borgazdálkodás fontosságát, és az innen nyerhető bevételek jelentőségét más városok szakirodalomból is megismerhető párhuzamaival érzékeltetni lehetett volna. A mindennapok felelevenítése azokkal a visszáságokkal tűnő elemekkel történik, mint a tanácsosok által birtokolt fogadóknak, nyilván a város számlájára, rendezett kis lakomák és közös étkezések. A saját felső-magyarországi példám alapján e lakomákat a többi városban általában a város pincéjében tartották, így számomra gyanúsnak tűnt a város pénzének ilyesfajta felhasználása. Csak zárójelben jegyzem meg, hogy a 142. oldalon bemutatott élelmiszerek nekem azt sugallják, hogy itáliai szakácsot fogadhattak, vagy azt, hogy az itáliai gasztronómia igen jelentős teret nyerhetett a 18. század eleji Budán. A bor felhasználásával kapcsolatban egyetérthetünk a szerzővel, miszerint a bor sok esetben valóban a készpénzt helyettesítette, de egyben Nagy Istvánnak (és egyben a kirendelt királyi biztosoknak) is igazat adhatunk, hogy a 18. század első harmadában túl nagy mennyiséget rendelhettek a tanácsosok saját maguknak és a különféle tisztviselőknek. Ha ugyanis a megtermelt bor nagyobb részét elosztogatták, hogyan működött a városi kocsmák? Vagy azt is kiadták bérletbe, mint a többi városban? A bor készpénz-helyettesítő szerepe amúgy nem ismeretlen, hiszen Kőszeg megváltkozásánál részben borban határozták meg, és abban is fizették. Mellette Sopron városa igen jelentős mennyiségben szállított bort a bécsi udvar számára, amelyet minden esetben beszámítottak a város adóiba. A katonaság által megakadályozott présház építésének története felveti azt a kérdést is, hogy vajon a többi városhoz hasonlóan a nagy létszámú, állandó helyőrségnek nem volt-e saját kocsmája, és a városi présház – a köztisztviselési és tűzvédelmi szempontok mellett – e kocsmát vevőkörét is veszélyeztette?

A következő fejezetben a városházán kívül zajlott eseményekről, nyilvános terekről szerezhetünk további ismereteket. A szerző bemutatja a városháza előtti tér használatának változásait, kiemelve azt, hogy a kezdeti, az igazságszolgáltatás reprezentativitását szolgáló funkciókat hogyan váltotta fel igen hamar a szakrális jelleg. Ennek elemeit – a pellengér eltűnése, a pestisoszlop, majd a Szentháromság oszlop felépítése stb. – a szerző

jól rekonstruálja. Budán túl a Szentháromság szobrok feltűnését magyarországi példákkal lehetett volna még képletesebben bemutatni, amely rámutatott volna arra, hogy a budai szobor mennyire illett (vagy nem) a többi városi gyakorlathoz. Ehhez a rendelkezésre álló műemléki feldolgozások és művészettörténeti szakirodalom kellő alapot nyújtott volna. A tér használata, a katolikus hit egyértelmű fölénye, a leírt társadalmi folyamatok azonban kiválóan érzékeltetik a korszak városi népi vallásosságának elemeit, és annak hátterét. A város rendjét az itt bemutatott események döntően határozták meg, hiszen a leírásban szereplő kiemelkedő események, legyen az évente sorra került körmenet, az uralkodóhoz köthető esemény ünneplése vagy a városi kisebb események valóban a társadalom szerkezetének állandóságát közvetítette a résztvevők és a nézők felé is. Az azonban kérdéses, hogy a fejezet végén bemutatott, kisebb körű tanácskozások mennyire tekinthetők a tárgykörbe tartozó eseményeknek, hiszen titkosságuk miatt csupán a résztvevők számára jelentett különleges, a kiválasztódást megerősítő eseményt, reprezentatív, tömegeket befolyásoló jellegük nem volt.

A szöveg következő, nagy fejezete már a város más helyszíneire vezet. E terek használata már nem a szimbolikus térhasználat irányába vezet az olvasót, hanem inkább azok funkcionalitását ismerhetjük meg, valamint kialakulásuk történetét. A fejezet olvasásakor – a szerző alapos forrásismeretének és szépírói vénájának köszönhetően – szinte megelevenedik a 18. század első felének városa. Ez nem csupán arra vonatkozik, hogy az egyes helyszínek hogyan néztek ki, milyennek kell elképzelnünk az akkori viszonyokat, hanem arra is, hogyan viselkedtek e helyeken a városi teret használók, és főként: kik használták e tereket. A szerző a rendelkezésre álló vizsgálati jegyzőkönyveket és a város tanácsulési jegyzőkönyvét kiaknázva rávilágít ezekre a kérdéskörökre teljesen új információkkal és elemzéssel gazdagítva a magyar várostörténetírást és művelődéstörténetet. A nyilvános terek bemutatása és elemzése kívülről halad befelé, azaz a vásárok, piacok, azaz a fogyasztás kiemelkedő helyszíneitől a kocsmák és fürdők világától eljutunk a társadalom leghatékonyabb szintjére, a szomszédsáig. A piacok és vásárok jellemzően a városi tér olyan helyszínei, ahol a leginkább keverednek a város és hátszágának lakosai, oly annyira, hogy a német várostörténetírás e terek ruralizálódásáról beszél, ahova a környező mezőgazdasági jelleg, a paraszti társadalom leginkább be tud szívárogni. A helyszínek e tényezői kevésbé jelennek meg az elemzésben, a szerző inkább a rendelkezésre álló rendtartásokra és az ezeken a helyszíneken történt rendzavarásokra, bűntettek (csalás, lopás, szerencsejáték stb.) koncentrált. A szerző sorra leírja az egyes városi terekre jellemző normasértéseket és bűneseteket, amellyel egyben azt is megismerhetjük, hogy az egyes helyek hogyan működtek, hogyan használták őket. A bemutatott terek és az ott lejátszott normasértő tevékenységek bemutatása mellett az elemzés legnagyobb hozadéka, hogy rámutat arra, hogy ez egy helyszíneken elkövetett bűnesetek súlyosságát maga a hely is meghatározhatta, főként a becsületsértés és a káromkodás eseteiben. Jól tudva, hogy a rendelkezésre álló források leginkább nem a normát, hanem a normasértést rögzítették, megértem, hogy ezeket az eseteket olvashatjuk leggyakrabban, de a vásárok és piacok norma mentén történő használatára – épp a normasértés bizonyítása végett – több olyan adattal is találkozhatunk ezekben a forrásokban, amelyek előbbé teszik a szabályzatokban rögzített szabványos viselkedés megtartását. A vásárok és piacok, a tömeg valóban lehetővé tette a különféle vagyon elleni bűneseteket vagy egymás molesztálását, az indulatok levezetését, de a vásárok és piacok lényege az itt megjelenő várostól idegen népszerűség volt, ahol az keveredett a városi népséggel. E terek használatát ez jellemezte a legjobban, amelyre a mostanság oly divatos, a fogyasztást előtérbe helyező kutatások nagy figyelmet szentelnek. A térhasználat ezen aspektusa számomra hiányzott, és a nemzetközi irodalom erős módszertani hátteret nyújthatott volna hozzá.

A lövölde, azaz a fegyveres polgárőrség jelensége a város önreprezentációjában kiemelkedő szerepet játszott. A városi felesküdt polgárkötelessége volt a polgárőrségben részt venni, megvásárolni az ehhez szükséges egyenruhát és fegyvert, és adott alkalmakkor ünnepélyes keretek között bemutatni a város öntudatos, önmaga védelmét ellátni kész (persze immáron önmagukban nem minden esetben képes) védelmét. A polgárőrségbe tartozás egyben (lassan) az egyetlen olyan érzés volt, amikor a polgárság mindegyik tagja személyesen élhette át a polgárjoggal való rendelkezés privilegizált állapotát. A polgárőrség ezzel együtt valóban jelentős belső rendészeti teendőket is ellátott, és ez utóbbi jellegzetességre a szerző sok-sok jól feldolgozott példát hozott, a rendőrség előtti időszak belső igazgatásának, rendfenntartásának történetéhez

kiváló elemzést nyújt. Az önrendelkezés kifejeződése azonban csak kisebb szerepet kapott az elemzéskor, talán, mert kevés történeti forrás állt rendelkezésre e témakör kibontására.

A monográfia egyik legizgalmasabb, a tematika által egyik legsokrétűbben kihasznált területe és fejezete a városi kocsmák és fogadók bemutatása, de főként köztérként való elemzése. Ahogy azt a szerző alapos szakirodalmi tájékozódás alapján maga is felvillantotta, a kocsmák és fogadók a térelemzés kiemelt területe, nagyon sokat tárgyalt témája. Az ok, miért is van ez így, elég érthető: a kocsmák és fogadók – a piactérhez és vásárokhöz hasonlóan – adta a legtöbb lehetőséget ahhoz, hogy a városban élő és a városba látogató, ott megforduló emberek közös terévé alakuljon, ráadásul a kocsmák és fogadók az ott elfogyasztott ételek és italok (de főként az italok) hatására egyfajta felgyorsított és kiélesített interakciók helyszíne is volt. Az étkezés és az éjszakai nyugovóra térés helyeként egyben egy olyan hely is volt, ahol alapvetően igen intim pillanatokat voltak kénytelenek megosztani az emberek, hiszen mindezekre normális esetben otthon, a család körében került sor. A kocsmák és fogadók által betöltött szerepkör gondos és igen gazdagon adatolt elemzését ismerhetjük meg Géra Eleonórától. Az elemzés során a szakirodalmi háttér alapos bemutatását követően a műintézmények helyét, funkcióit, az ott megfordulókat mind megismerhetjük. A szerző igen élénken festi le a kocsmák élet mindennapjait, az ott sorra került összetűzéseket és a városi normákon belüli saját normákat. A leírás kulcsszereplője, a kocsmáros/fogadós és feleségeik a saját kis mikrokozmoszuk uraként jelennek meg. Egyértelműen kiderül: a foglalkozás sajátos emberi tulajdonságok esetén volt csak űzhető, ellenkező esetben hamar csődbe vagy börtönbe kerülhetett az ide nem való kocsmáros. Az e helyeken megfordult sokféle ember és tevékenységeik kiváló leírást és elemzést kaptak. A városi belső ellenzék tanácskozásai, a városi tanács és a királyi biztosok által is erősen tiltott titkos tanácskozások, amelyek igen gyakran fordultak nyílt lázadásba, tumultusba, megsértve ezzel a pulcherrima concordantia-t, éppen úgy ezeken a helyeken kerültek sorra, mint a fölös energiájukat így vagy úgy levezető, általában nőtlen katonák és legények közötti összetűzések és viták. Ez utóbbi esetek a két társadalmi csoport közötti éles határok és ellentétek bemutatására is alkalmasak lettek volna, jómagam is erősen kíváncsi lennék, hogyan zajlottak le ezek a viták a 18. században, és milyen belső társadalmi feszültségekre mutatnak rá. A kocsmáros és felesége által betöltött igen sokféle teendők között mindenestre kiemelkedőek és újszerűek voltak számomra a betegápoláshoz és a beszállásoláshoz kapcsolódó funkciók.

A fogadók és kocsmák világához hasonlóan intim, ha nem intimebb közeg volt a budai fürdők világa. Jóllehet Buda helyzete e tekintetben igen speciális, hiszen a török fürdőkulturát (ha eleinte romjaiban is) átvevő keresztény világ normáit kellett alkalmazni itt is. A fürdőkben kialakított normákhoz a budai tanácsnak kevés kapaszkodója volt, hiszen a korszak Európája nem a fürdőkulturájáról volt nevezetes, emiatt nem álltak rendelkezésre olyan minták, amelyeket a városi tanács követni tudott volna. Ahogy nem állt rendelkezésre a szerzőnek sem releváns irodalom a párhuzamok bemutatására is. A fürdő igen kényes téma lehetett a korszakban, hiszen egyrészt tetemes bevételt jelentett a városnak, másrészt a normaszegés melegágya volt – sok egyéb mellett. A szerző a fürdők kialakulása mellett a különféle konfliktusokat is bemutatja, amelyek helyszíne a fürdő volt, és amelyek éppen ezért igen sajátos helyzetekre nyújtottak lehetőséget. A fürdővendégek által a parton hagyott ingóságok, ruhák ellopása, valamint a szemérem elleni bűnesetek mellett a különféle etnikai-felekezeti-kulturális csoportok egymásnak feszülését is a maga pőreségében ismerhetjük meg. Csak sajnálni lehet, hogy a budai tanács és a város polgárainak véleménye a fürdőről és általában a fürdőzésről csak igen csekély mértékben ismerhető meg a forrásadottságok miatt, hiszen ellenkező esetben még mélyebb szellemtörténeti elemzést lehetett volna elvégezni eme igen különleges köztér esetében is.

A városi társadalom, de általában a társadalom egyik alapköve az azt alkotó közösségek saját ellenőrző tevékenysége. Ez többnyire a szomszédok tevékenységében fogható meg, akik a norma megtartásának alappillérei voltak ebben a – ahogy a szerző maga is nagyon helyesen a rendelkezésre álló szakirodalom alapján is megállapítja – jelenléti társadalomban. A disszertáció elején található elemzés a jelenléti társadalomról itt bontakozott ki igazán, hiszen minden ember élete a szomszédság, az utca, a városnegyed szeme előtt zajlott. A kihallgatási jegyzőkönyvek a társadalmi ellenőrző rendszer megismerésének kiapadhatatlan forrásai, mivel a meghallgatott tanúk elemzése során egész megfigyelési hálózatot lehetne felfedni és bemutatni. Egy-egy nagyobb felháborodással járó ügy esetén tanúk (főként szomszédok) tucatjait

hallgatták ki olyan esetekben is (házasságtörés, szexuális bűnesetek, paráznalkodás, házastársi kapcsolatok intim és kevésbé intim helyzetei stb.), amelynél azt gondolnánk, hogy az információk éppen hogy csak csörgedezni fognak. A valóság azonban az, hogy épp az ilyen eseteknél meglepően nagy számú tanút szoktak összehívni. Az persze mindig kérdéses, hogy e tanúk mennyire láttak be valójában az intim helyzetekbe, de a pletyka, mint a normamegtartás egyik igen hatékony eszköze igen sűrűn tetten érhető. A szerző e fejezetben a szokványos szomszédági helyzeteket mutatta be és elemezte, egy-egy esetet elővéve és bemutatva. A mindent látó szomszéd fentebb leírt prototípusát a kuruc-labanc ellentét ideje alatt történt belső szabályozás útján látjuk viszont – ekkor mindenki figyelt mindenkit. Az egymás védelmét ellátó szomszédág is megjelenik, amikor a különféle bűnesetek tragikusabb végét akadályozta meg a szomszédi figyelem és tettekkészség, de az elviselhetetlen szomszéd is megjelenik, mint a folyamatos perpatvar kiinduló pontja. A város lakosainak sokféleségét az elemzés jól és elég széleskörűen bemutatja, bár én épp a város rendjét fenntartó szomszédág, a környezet elemzésére nagyobb figyelmet szenteltem volna elsődlegesen a fentebb említett tanúkihallgatási jegyzőkönyvek tanúinak és azok egymáshoz kapcsolódásának elemzésével.

A rend ellentéte a rendetlenség. A városi rendről az előző fejezetekben olvashattunk. A rendetlenség azt mutatja meg, mi történik akkor, ha egy nem várt esemény felborítja a rendet, és a város biztos mederben folyó élete szertefoszlik. Az egész országot és benne Budát is letaroló pestisjárvány volt az a kirobbantó esemény, amely az egész városi polgárság számára a rendetlenséget hozta. A teljes összeviesszűréshez jelentősen hozzájárultak azok a belső társadalmi feszültségek is, amelyek a magyar, német és rác lakosságot elválasztották egymástól, de a városi tanács tehetetlensége és szűklátókörűsége is nagy mértékben hozzájárult. A rendetlenség kirobbanása gyilkos ösztönöket szabadított fel, amely a tabáni fürdőből indult ki, és a városvezetés egyéni érdekei, valamint attól való félelme miatt, hogy az addig sem fényes gazdasági állapotokat a járvány teljesen tönkretesz. A szerző a fejezetben leírja a városban kialakult válságot, annak okait és következményeit. Elemzésében biztos alapokra helyezi a kirobbant lázadás okait, és a korábbi szakirodalom osztályharcos álláspontját a történeti valóság talajára helyezte. A fejezetben egyben egy új, kivételes rendet is megismerhetünk, egy karanténba zárt város rendjét. A szerző elsődlegesen a városi iratanyag és a csekély mértékben rendelkezésre álló kancelláriai levéltár forrásait használta fel az események bemutatására és az elemzéshez szükséges adatok összegyűjtésére. A két forrástípust én kiegészítettem volna a Helytartótanács alá rendelt Egészségügyi Bizottság irataival is (C 37), ahol a releváns jelentések megérkeztek, illetve ahol a szükséges intézkedéseket meghozták.

A disszertáció vitathatatlan értékeit, a jól felépített, olvasmányos, biztos történeti forrásbázisra épült monográfiát egyáltalán nem kisebbíti, ha – az opponencia kötelező elemeként a kisebb hibákat megemlítem. Levéltárosként feltűnt, hogy a felettes hatóságok esetén nem hasznos lett volna, ha a szerző pontosabban jelzi, melyik hatóság milyen területért felelt, illetve, hogy a tisztújítások esetében mind a három központi szervnek, kamara, kancellária és helytartótanács, együtt kellett működnie. Ugyanígy a közigazgatástörténet területét érinti, hogy az electa vagy selecta communitas, ill. erwählte Gemeinde bevett nevét választott községként lenne érdemes használni, nem pedig polgári választmányként, még akkor is, ha ez a Budával foglalkozó szakirodalomban általánosnak tekinthető. A közigazgatástörténet mellett nagyon hasznos lett volna, hogy – ha erre mód van – a térhasználat elemzése során más magyarországi városok hasonló gyakorlatára is felhívta volna a szerző a figyelmet. Ezzel bemutatható lett volna, hogy a budai gyakorlat egyedi vagy általános-e. Ugyanígy az elemzést tette volna még mélyebbé, ha a városi polgárság és a katonaság kapcsolatát a rendelkezésre álló bőséges nemzetközi és kisebb magyarországi szakirodalom nagyobb bevonásával tette volna. A szöveggel kapcsolatban néhol hiányoltam a megemlített személyek keresztnévét, az idegen nevek esetében pedig jobb lenne adott személy nemzetiségét tükröző eredeti sorrendet használni, nem a magyarosat, mint pl. „Holl Brantano” esetében.

A feldolgozott levéltári iratanyag gazdagsága valóban csodálatra méltó, de a 18. századi magyarországi várospolitika igen nagy mértékben fonódott össze a központi hatóságok tevékenységével, a városok jelentős kontroll alatt álltak. A Budai Kamarai Adminisztráció iratanyaga megjelenik az elemzés során, ám a Magyar Kamaráé, az Udvari Kancelláriáé és a Királyi Helytartótanácsé igen esetlegesen. Az Országos Levéltárban használt források esetében javaslom, hogy amennyiben a szerző mikrofilmen kénytelen átnézni az

iratanyagot, ne a mikrofilmet tekintse mérvadónak, hanem az eredeti iratanyagot, így a jelezeteknél az ott használt struktúrának megfelelően adja meg az adatokat.

Összességében a disszertáció kiválóan tárta fel Buda városának belső működését, a város tereit használó polgárok viselkedését és a viselkedés mögött álló szabályt: lényegében a város társadalmának belső mozgatórugóit ismerhettük meg. A disszertáció a magyarországi várostörténetírás új szemléletű példája, amely során leginkább Buda város iratanyagára támaszkodva és azt teljes mértékben kiaknázva mutatta be a szerző az újjáépült és újraterlelt város mindennapjait. A kiválasztott város azért is kiváló modell, mert új városként nem csak a városi terek épültek újra fel, hanem a betelepülteknek egy teljesen új szabályrendszert kellett létrehozniuk és azt a városi polgársággal elfogadtatniuk. Jólehet a szabályrendszer egyetemes volt, hiszen nagy részben a német anyanyelvű városi polgárság értékrendjét és szabályait követte, ennek ellenére nagyon érdekes és tanulságos volt látni, hogyan épült fel Buda és a sok színű és sok forrásból táplálkozó budai polgárság. Kijelenthetjük, hogy a disszertáció valóban hézagpótló elemzést nyújtja Buda város köztereinek és azok használatának kérdéskörét, amely elemzést a felhasznált források és szakirodalom meggyőzően támogatnak. A disszertációban felállított tézisek megfelelően dokumentált és megalapozott kijelentések, a kutatásai eredmények új tudományos eredményeket hozott, így nyilvános vitára tűzését mindenképpen javaslom.

Budapest, 2023. augusztus 10.